

ուրքի մէջ»։ Այսպէս Peeters (էջ 130)։ Առանց տարակուսի այս կարգաւորութեան հիմն է յոյն Ազաթանգեղոս (նոյնպէս Գրիգորի վարքը), ուր Հոսիսիմէի նահատակութեան օրը կը նշանակուէր Հոռի 26=Սեպտ. 26. Իսկ Գայիանէինը՝ Հոռի 27=27 Սեպտ.։ Գրիգորի յիշատակը քիչ մը հեռացնելու համար այս երկուքէն՝ նշանակուած է նոյն ամսոյն 30ին։ Իսկ Հոռի ամսոյն զուգակշռութիւնն Սեպտեմբերի հետ պարզապէս Ատորամակեղոնական տոմարի հետեւողութենէն է, նոյն օրը Արարա-դամասկեան տոմարի հետեւելով Արարական թարգմանութիւնը զուգակշռած է Հոկտեմբերի հետ։ Գրիգորի տօնը Սեպտ. 30ին տօնել (Ս. Յերոնիմոսի տօնին հետ), կ'երեւայ թէ կարգադրուած էր աւելի հին ժամանակ մը, այնու որ այն մուտ գտած է նաեւ Նէպոլսոյ Տօնացոյցին մէջ, ուստի Թ. դարուն արդէն։ Յատկապէս ի՞նչ յիշատակ նկատի ունէին Յոյնք, կարելի չէ ճշդել ըսել։ Բայց որովհետեւ Բիւզանդացիք մէկ տօն միայն ունին Ս. Գրիգորի յիշատակին, ուստի անոր վարուց ամբողջութիւնը նկատի ունէին, այն է թէ Մուսն եւ Են եւ թէ Գիւսն Նշխարաց։

Առ այս պէտք է նկատի առնել, որ արդէն Յուստինիանոսի Ա. օրով (527—565) ընդունուած էր Ս. Սոփիայի մէջ տօնել Գրիգորի յիշատակը, ինչպէս կարելի է հետեւցընել զայս այն իրողութենէն, որ Ս. Սոփիայի խճաքար որմնանկարներու մէջ կը գտնուէր նաեւ «Ս. Գրիգոր Հայոց», որ երեւան եկաւ վերջերս¹⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΑΡΜΕΝΙΑΣ վերտառութեամբ։

Յունական Եկեղեցւոյ սովորութիւնը պէտք է ազգած ըլլայ Նէպոլսոյ Տօնացոյցի վրայ. այս ինքն այն ըմբռնումով որ տեղւոյն հայ Գաղութը, որ Բիւզանդահայերէ կը բաղկանար ըստ մեծի մասին, հաւատարիմ մնացած է այդ տօնին եւ շարունակած է տօնել զայն իբրեւ Մուսն ի վերայն։ Բայց Նէպոլսոյ մէջ յատկապէս տօնական օր ձանջուած են Դեկտ. 2 եւ 3. ասոնցմէ առաջինը յետոյ աւելի շեշտուած կ'երեւայ. վասն զի «Նէպոլսական բոլոր Տօնացոյցները, որոնք գրուած են քարեղէն Տօնացոյցէս ետքը, մինչեւ ԺԶ. դար, յիշած են միայն Դեկտ. 2ի տօնը, ուստի ոչ Սեպտ. 30ի» եւ ոչ ալ Դեկտ. 3ի տօները (Peeters, էջ 129)։

¹⁹ Տե՛ս Հանգ. Ամս. 46 (1932), 369—370։

Բացատրելու համար այս երեք տօներու գոյութիւնը Նէպոլիս, հարկ է ենթադրել, թէ Լ.—Թ. դարերուն պէտք է եղած ըլլայ Նէպոլիս քաղաքի մէջ հայ գաղթականութիւն մը եւ այն բիւզանդական ազդեցութեան տակ երկար ժամանակ ապրած հայ գաղթականութենէ մաս մը։ Յտաջ կը բերեմ այս տեղ այս մասին P. Peetersի տողերը քաղուածարար։

1574էն ի վեր ունի Նէպոլիս Հայոց Ս. Գրիգորի անունով գեղեցիկ եկեղեցի մը։ Ան կառուցուած է Բենեդիկտեան կուսանաց վանքին մօտ. որ 930ին արդէն կը գտնուէր Ս. Սերաստիանոսի եւ Ս. Գրիգորի պաշտպանութեան տակ։ Թէպէտ վերջին բառս շատ եղանակաւորումներ կրեց, բայց ի վերջոյ 1021ին միւսանգամ նկատուեցաւ Sancti Gregorii Maioris եկեղեցի։ Grigorius անունը թէեւ տեղական հնչմամբ վերածուեցաւ Legoriusի եւ ուստի ժողովուրդին բերնին մէջ եղաւ Liguoro²⁰, բայց ասով յարգուած Սուրբին նոյնութիւնն որ եւ է կասկածի չենթարկուեցաւ։ Այս Ս. Լեգորիոսի եկեղեցին կը պարծի, թէ ունի Ս. Գրիգորի գլուխն եւ այլ Նշխարները, որոնց փոխադրութիւնը կը տօնուի յունիս 13ին²¹։ Բարոնիոս եւ ուրիշ լուրջ հեղինակներ, որոնց անուններն յիշած է Ստիլիանոս²² եւ կարծիքներն համադրած, կը յանգին այն համոզման, թէ ուկրոսիք բերուած են Կ.Պոլսէն, այն կոյսերու ձեռքով, որոնք հալածանքի մը պատճառաւ, թերեւս Կոստանդին Կոպրոնիմոսէ յարուցուած, դիմած են փախտեայ արեւմուտք։ Բայց այս տեսութեան համաձայն չէ Ստիլիանոս²³։ Նաեւ Իտալիոյ ուրիշ եկեղեցիներ կը պարծին թէ ունին այս Նշխարներէն մասունքներ, այսպէս Ապուլիայի Նարզոյ քաղաքին մայր եկեղեցին այն հաւատքին մէջ է, թէ ունի Ս. Գրիգորի բազուկը, ծանօթ երրորդը։ Ի հարկէ այս բարի հաւատքին զուարթամիտ հաւատաստներու հանգէպ ունի իրաւունք քննադատութիւնը արդար պայրութի բրգելու։ Չարմանալին այն է, որ հայ գիտնականներէն ոմանք, ինչպէս Հ. Մ. Չամչեան²⁴ եւ Հ. Մ. Աւգերեան²⁵, չեն ա-

²⁰ D. Mollardo, Il calendario Lotteriano del sec. XIII, Napoli 1940, էջ 198—99.
²¹ Acta Sanctorum, Junii t. II, էջ 666 եւ յաջ.։
²² Անդ, Sept., t. VIII, 299—301.
²³ Անդ, էջ 300.
²⁴ Պատմութիւն Հայոց Ա., էջ 659—660.
²⁵ Լիակատար վարք եւ վկայաբանութիւն սրբոց, հար. Գ, էջ 366—370, 383—374։

հարեկամ այս պատմուածքներու ծայրէ ծայր անհաւանականութեան առաջ։

Այս թէ անհնարին եւ թէ երկրին աւանդութեան հետ որեւէ առնչութիւն չունեցող պատմութիւնը չէր կրնար հոն արմատ գտնել, եթէ կանխաւ հոն պատրաստուած հող չենթադրենք։ Ուրեմն ունէր Ս. Գրիգորի հուշակը Նէպոլսոյ մէջ հիացողներ. անոնց գոյութիւնը հոն ի վաղնջուց հետէ պէտք է սկսած ըլլայ։ Անշուշտ կարելի չէ մտածել, թէ այնքան ընդունելութիւն գտած պաշտօն մը սկսած ըլլայ ծաղկիլ քարեղէն Տօնացոյցի հրատարակ գալէ ի վեր։

Մինչեւ Ը. դարու վերջին քառորդը չկայ տօնելի վկաներու ցուցակ մը, ոչ յոյն, ոչ լատին եւ ոչ իսկ հայ, ուր յիշատակուած ըլլայ Ս. Գրիգորի անունը։ Եթէ Նէպոլսոյ եկեղեցւոյ կղերը գաղտնիքն ունեցած է իր տօնելի սուրբերու ցանկին մէջ մուծել սուրբի մը անունը, որպէս զի հաւատացեալները որոշ օր մը անոր բարեխօսութիւնը հայցեն, հարկ է որ այդ սուրբը, կաթողիկէ աշխարհին հազիւ ծանօթ, նոյն եկեղեցւոյ հաւատացեալներու թուին մէջ ունեցած ըլլար ջերջեալներու թուին մէջ ունեցած ըլլար ջերջեալներ։ Ուշադրութեան արժանի է, որ հոս երկեցս շեշտուած է Passio S. GREGORII EPI եւ Passio GREGORII DE ARMENIA. Ան, որ թելադրած կամ ներշնչած է փորագրել տեղիքներս, պէտք է որ կարէ փորագրել տեղիքներս, պէտք է որ կարէ ինչպէս կը թուի մեզ, պէտք է նկատողութեան առնեն այն գիտնականներն, որոնք Սուրբի շարունակեն զբաղիլ այս քարեղէն Տօնացոյցով։

Այժմ ապացուցուած կարելի է համարել տօնական հանդամանք. չէ առնուած ծիսական գործածութեան։ Չայն կազմողը չէ հարցուցած որ եւ է պաշտօնական անձի խորհուրդը։ Դրուած էր ան եկեղեցւոյ մէջ, որպէս զի տօնակէր ժողովուրդը հետեւի օրուան տօներուն. կոչուած էր ան ծառայելու տեղական եւ օտարերկրեայ հաւատացեալներու։

Ըստ ամենայն հաւանականութեան կար Նէպոլիս ուշադրաւ հայ գաղթականութիւն մը։ Չմոռնանք որ նախորդ դարուն վերջը, երբ սպանուեցաւ ի Սիրակուսա Կոստանդին Գ. կայսրը, բանակը հակաբայ մը հրատարակեց յանձին Միդիոքիոսի, որ է իսկական անուամբ Մեթ, որ թէեւ ախամայ՝ ստիպուեցաւ հազնիլ կայսերական ծիրանին։

Այսպիսի ընտրութիւն մը սովորաբար կը կատարուի կուսակցութենէ մը, որ ոյժ կը ներկայացնէ։ Առանց տարակուսի ըմբոստներու թուին մէջ կը գտնուէր Մեթի հայրենակիցներէն մեծ թիւ մը, որ յնթացաւ իր կայսրութեան 7 ամիսներուն իր գլխաւոր թիկունքը կազմեց։ Եւ շատ հաւանական է, որ այս սերմնահատիկը շարունակեց պահել իր կենդանութիւնն է. դարու վերջին քաղաքը որ այս սերմնահատիկը շարունակեց պահել եւ յաջորդ դարուն, անոնք, որոնք տեսան թէ հայ միակ բաղմամ էր թագաւորական գահին վրայ։

Կարելի է անյողողութեամբ մտաւորաբար ներել։ Այն օրերը, որոնց տակ արձանագրուած են Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի տօները Նէպոլիս Տօնացոյցին մէջ, անշուշտ տօներ էին, պոլսի Տօնացոյցին մէջ, անշուշտ տօներ էին, որոնք տարուէ տարի կը տօնուէին այդ հայ յնրուն բաւականութիւն տարու համար է, որ յնրուն բաւականութիւն խմբակը անոնց յանձն առած է Տօնացոյցին խմբակը անոնց ազգային Սուրբ արձանագրելու հոն։ Ան ազգային Սուրբ արձանագրելու հոն։ Ան միայն անոնցմէ կարող էր զիտնալ Սուրբիս տարեկան տօնակատարութեանց օրերը, ինչ-տարեկան տօնակատարութեանց սովորութեամբ պէս ցոյց կու տայ զայն վերջին յայտարարութեամբ Ս. Գրիգորի պաշտամունքի մասնութեամբ։ Կրնա՞յ բնաւ ըրովանդակ պատմութիւնը։ Կրնա՞յ մտածուիլ, թէ խմբակը անոնց սովորութեան հակառակ բան մը նշանակել ուղղութեամբ, կամ առանց մասնաւոր ուշադրութեան, կամ առանց մասնաւոր ուշադրութեան, կարգ մտացրումով այդ գործած։ Ուստի պէտք է ընդունինք թէ Տօնացոյցին մէջ Գրիգորի յատկացուած օրերը արձանագրուած են գիտակցութեամբ²⁶։

Յիշեմ այս տեղ, որ Նէպոլսէն ոչ շատ հեռու Գաէտա փոքր բայց ոչ աննշան քաղաքին մէջ 906ին կը յիշուի «տուն Արտաղազի մէջ մէկուն, որ նշանաւոր մէկը եղած ըլլալու է. իսկ Բենեւենտ քաղաքը նուաճած է 891ին Սմբատիկ պրոտոսպաթար եւ չորս տարի իշխած հոն. իր յաջորդներն եւ չորս տարի իշխած հոն. ի Նէպոլիս եղած են Գէորգ եւ Վարչակ. ի Նէպոլիս ժ.Գ.—ԺԵ. դարերուն կը յիշուի նաեւ Ս. Հոգի եկեղեցին Հայոց²⁷։

Հ. Ն. ԱԿԻՆՅԱՆ

²⁶ P. Peeters, անդ, էջ 127—128.
²⁷ Հ. Ն. ԱԿԻՆՅԱՆ, Միտակ, էջ 455.